

Володимир СОБЧУК
(Кременець, Україна)

**Проблема достовірності текстів
двох привілеїв великого князя
литовського Вітовта 20-х рр. XV ст.
(у контексті спорів за межі маєтків
у верхів'ях Случі й Полтви)**

1887 р. Зигмунт Люба-Радзимінський опублікував у першому томі «Архіву Сангушків» тексти двох привілеїв великого князя литовського Вітовта руською мовою якомусь слугі Павлові на кілька маєтків у Волинській землі. За першим з актів за вірну службу монарх надає Павлові на вічність селища Новоставці й Камінь, розташовані у Волинській землі на річках Полтві й Случі та болоті Лазучин, до яких додає селища Свина й Остра Руда та землі по руду Святець і річку Жердя, а Жердям від селища Воронове аж до верхів'я річки й урочища Зборні Могили [17, s.25–26]. За другим документом той самий реципієнт отримує у Волинській землі до наданого йому вже маєтку Новоставці селище Рідка, розташоване на р. Семенівці й болоті Полехова, до якого додано селища Соломен, Рудка Турівка й Коров'я та землі по діброву Ситну й річку Семенівку [17, s.27]. Привілеї датовані з розривом у тринадцять із половиною місяців: перший – 30 липня 6928 р. 6-го індікту, а другий – 21 серпня 6929 р. 8-го індікту, але видано їх там само – в якомусь «Urzowie». У першому з актів зазначено також, що до його появи причетний віленський воєвода Дедиголд. Видавець узяв обидва запроваджені ним у науковий обіг тексти з копій їх підтверджень королем Речі Посполитої Сигізмундом III 1589 й 1601 рр., теж руською мовою, знятих латинськими літерами у XVIII ст. Перше з використаних ним джерел зберігається нині в колекції Радзимінських у бібліотеці ім. В. Стефаника у Львові [3, спр. 140.I.2, арк. 116–116 зв.].

1934 р. Генрик Ловмянський опублікував працю про економічне й соціальне підґрунтя Ягеллонської унії, в якій торкнувся питання про достовірність деяких привілеїв Вітовта, і в тому числі надань, адресованих слугі Павлові. Учений схилився до думки, що Вітовт спирався у своїй політиці на соціальну верхівку литовського походження і не толерував

русинам; боярські роди, які в першій половині XV ст. мали на Волині значні володіння, зокрема, Кирдеї і Рязановичі, на його переконання, нагромадили їх ще за Любарта. Оскільки привілеї Павлові (а також Іллі В'ячковичу) певною мірою суперечили цій тезі, дослідник запідозрив їх у фальшивості й навіть кілька доказів [39, s.79–80]. Єжи Охманський у виданому ним 1987 р. збірнику привілеїв Вітовта повторив аргументи Ловмянського і теж потрактував обидва документи як фальсифікати [20, s.197, nr.216; s.198, nr.217]. Українські дослідники залишили привілеї Вітовта, які нас тут цікавлять, на жаль, поза увагою; виняток становлять популярні праці краєзнавця з Хмельниччини Івана Стасюка [32, с.7, 8, 227; 33, с.22–23; 34, с.5] та словник староукраїнської мови, укладачі якого довірливо використали ці джерела за публікаціями в «Архіві Сангушків» [25, с.28].

Отже, питання про те, чи відповідають джерела, використані Радзимінським, тому, за що вони себе видають, залишається відкритим. У зв'язку з цим наше завдання полягає в тому, щоб з'ясувати, чи видавав великий князь литовський Вітовт акти, тексти яких опубліковані в «Архіві Сангушків», і чи підтверджував їх король Сигізмунд III, установити адресата оригіналів та ініціаторів пізніших підтверджень чи підробок і розкрити обставини появи цих джерел з історії поземельних відносин на Волині.

Проблема достовірності текстів привілеїв Вітовта й автентичності їх підтверджень

У коментарях до публікацій Радзимінський звернув увагу на те, що за візантійським літочисленням вказаним у привілеях рокам зазначені в них індікти не відповідають – у першому з них замість 6-го мав би бути 13-й, а в другому – замість 8-го – 14-й індикт. Якщо виходить з того, що індікти правильні, а роки помилкові, то перший документ слід було б датувати 6936-м р. від створення світу, якому відповідає 1428 р. н.е. Та оскільки Вітовт воював тоді з Новгородом, зокрема, до 28 липня стояв під стінами города Порхов (у віданні помилково «Pogow»), видавець був переконаний, що займатися приватною справою слуги в протилежному кінці держави монарх не міг. Другий привілеї за індіктом припадає на 6938 р. візантійського або 1430 р. християнського літочислення, але відомо, що 24 серпня 1430 р., тобто всього лише через три дні після можливої дати появи цього акту Вітовт був у Каунасі, а в околицях цього міста поселення «Urzow», що мало би бути, очевидно, помітним осередком, раз монарх двічі датує в ньому свої привілеї, невідоме. З цих міркувань видавець знехтував індіктами як хибними

й узяв до уваги річні дати, які, на його думку, вказані за візантійським літочисленням, а далі відняв від них цифру 5508 й отримав 1420-й і 1421-й рр. християнської ери. При тім він зазначив, що під згаданим вище віленським воєводою Дедиголдом слід розуміти Гедиголда, і зауважив, що 1422 р. останній був ще подільським намісником, а в ролі віленського воєводи з'являється на кілька років пізніше, однак залишив це непорозуміння без пояснення. Видавцеві була відома практика комбінованого датування актів, коли перші дві цифри вказувалися за візантійським літочисленням від створення світу, а дві останні – за літочисленням від народження Христа, яке він називає діонісійською ерою, але в даному випадку він відкинув можливість застосування цього способу з огляду на те, що другий із привілеїв мав би тоді 7-й, а не 8-й індикт [17, s.157–158].

Аргументи, які виставив Ловмянський і повторив Охманський, полягали в тому, що: 1) ужита в обох актах географічна назва «Волинська земля» в XII ст. на тривалий час забулася (не зустрічається ні в Київському, ні в Галицько-Волинському літописах, ані навіть у писемних пам'ятках часу правління Свидригайла) і знов увійшла в ужиток через кілька десятиліть після Вітовта; 2) датування привілеїв суперечливе, а поправки видавця помилкові, оскільки на час появи першого з них (за поправкою видавця) Гедиголд не займав ще уряду віленського воєводи; 3) загадкове місце видання обох привілеїв; 4) документи відомі лише з копій підтверджень Сигізмундом III, знятих у XVIII ст. [39, s.79, рзур.119].

Першому з доводів Ловмянського, наведеному ним із посиланням на спостереження Оскара Галецького [38, s.96], суперечить лаконічний регест одного з ранніх привілеїв Казимира Ягайловича у Литовській Метриці («Скирмину у Волини Поворско») [19, р.63], який Галецький датував 1442-м р. [38, s.96, рзур.3]; та й Свидригайло, як виявляється, теж уживав географічну назву, про яку тут ідеться. Зокрема, у листі вихідцеві з Перемишльської землі Польського королівства Фрідріхові Гербурту з Фельштина на розташовані на Сереті села Чернихів, Мшанець і Чернихівка, датованому 10 червня 1437 р., він локалізує перераховані поселення саме у Волинській землі [5, кн.196, л.249 об.–250 об.; *уточн. дати див.*: 29, с.243, прим.32]. Як побачимо далі, цей документ з'явився всього лиш через 9 років після привілею Вітовта.

Останній з аргументів Ловмянського частково спростовується тим, що в 7-й книзі Руської Метрики Коронної канцелярії вписано

текст підтвердження першого привілею Вітовта королем Стефаном Баторієм, виданого у Варшаві 11 серпня 1582 р. Андрію Човганському [5, кн.196, л.21–22; 15, с.356], а в колекції Осолінських у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника зберігається пергаментний лист Сигізмунда III з підтвердженням того самого привілею синам указанного вище шляхтича Адамові й Роману, датований у Варшаві 6 квітня 1589 р. [1, од. зб.1917] (*див.* додаток 1), що походить, очевидно, з родового архіву Човганських [28]. У тій самій збірці знаходиться й підтвердження Сигізмунда III Адамові Човганському на другий привілей Вітовта слугі Павлові з датою 1 березня 1601 р. на вальному коронному сеймі у Варшаві [1, од. зб.1918] – пергамент із двома паралельними прорізами для шнура під вислу печатку в нижній частині аркуша. Але в інтитуляції цьому документові, скріпленому підписами короля (!) та писаря, бракує імені монарха, який його видає; визначено лише місце (двома паралельними лініями), де воно мало бути вписане (*див.* додаток 2). Зрозуміло, що канцелярія не могла видати лист із власноручним підписом монарха, але без його імені в титулі; і згадані вище прорізи – без найменших натяків на сліди перебування в них шнура для печатки. Отже, перед нами фальсифікат, який чомусь залишився незавершеним. Маючи привілей Вітовта на частину своїх володінь і два підтвердження цього акту наступними монархами, власник зініціював підробку підтвердження привілею на інші маєтки, якого насправді не було, а за взірць узяв текст наявного в нього автентичного документа, у тому числі вказав і те саме місце датування, яке йому, зрозуміло, уже ні про що не говорило.

Якщо дату привілею Вітовта слугі Павлові на селища Новоставці й Камінь розглядати як комбінацію перших двох цифр дати за візантійським літочисленням від створення світу (6936) і двох останніх цифр за літочисленням від народження Христа (1428), то перші вісім місяців отриманого таким чином 6928 р. будуть належати до вказаного в документі 6-го індікту; і така дата вписується в хронологічні межі перебування Юрія Гедиголда на уряді віленського воєводи (1425–1432) [40, s.119, 200; 41].

Щодо обставин появи акту, то влітку 1428 р. Вітовт справді ходив на Новгородську землю.

“А того же лета князь Витовтъ Литовскый начя нелюбье дръжати на Новьгород, – оповідає добре поінформований псковський літописець, – и мирь разверзе с ними в Петрово заговенье,

и паки по том 5 недель изоиде, и бысть на шестой недели в пятток, въ 16 день месяца июля прииде онъ, поганый князь Витовтъ, отстоупникъ правоверныя веры кристьянска, на Новгородскоую волость в силе велице; и прииде первее к Вышегородоу, стоялъ два дни и две нощи, и поиде от него к Порховоу, воюя волость Новгородскоую, и, пришед, стоялъ под городом июля въ 20, на память святого пророка Ильи. И владыка новгородскыи Еоуфимей и посадники новгородцкыи добише челомъ князю Витовтоу; челобитье оу новгородцовъ приат, и миръ с ними доконца по старине, и крестъ целоваль, а полонъ отпоусти владычня ради поклону; и поиде от Порхова во свою землю в среду, месяца июля в 28” [цит. за: 24, с.17].

Отже, 16 липня Вітовт уступив у Новгородську землю, дві доби простояв під Вишегородом (нині село під тою самою назвою Дєдовичського району Псковської області Росії), 20 липня був уже під Порховом, а 28 липня зняв облогу й вирушив назад. Таким чином, привілей слугі Павлови (датований 30-м липня) з’явився на третій день відходу великого князя від Порхова.

Загадковому поселенню «Uzow», указаному в копії привілею, опублікованій в «Архіві Сангушків», як місце його появи, на думку видавця, могло відповідати село Ужинець у Дубенському повіті на Волині [17, s.193] (тепер Млинівського району Рівненської області). Але за текстом підтвердження Стефана Баторія в Руській Метриці та оригіналом підтвердження Сигізмунда III привілей датований не «w Uzowie», як відчитав і відтворив копійст XVIII ст., а «у Ръжове». Під назвами «Ржова» і «Ржева» в писемних джерелах згадуються два середньовічні городи на півночі Русі, один з яких пізніше фігурує як «Пустая Ржева», а інший – як «Ржева Володимирова» [21; 23; 35; 36, с.61–70]. Найдавнішу згадку про перше з поселень, яке нас тут власне й цікавить, містить «Устав князя Ярослава о мостех», пам’ятка адміністративного законодавства Новгороду, яка в сучасній літературі датується 60-ми рр. XIII ст. [16, с.233–248]. У статті 3, що становить інтерполяцію, додану не пізніше XIV ст., у переліку округ, на яких лежала мостова повинність на користь Новгороду, фігурує також і «Ржевськаа» сотня [16, с.236]. Отже, на час появи цієї вставки город Ржева входив до Новгородської землі. Пізніше цей оборонний пункт опинився в підпорядкуванні Гедиміновичів. За повідомленням псковського літописця, 1405 р. Вітовт здійснив похід на Псковську землю, зокрема, на город Коложе, псковичі ж у відповідь «повоеваша Ржеву, а на Великих Луках стяг Коложский

взяша» [12, с.46, 132]¹. Як прикордонний город, розташований на шляху з Полоцька на Новгород, Ржева служила Вітовту плацдармом для наступу на північного сусіда. Щодо локалізації цього поселення в сучасній літературі є три гіпотези. За першою з них, сформульованою ще в 20-х рр. XIX ст., город лежав на горі і під горою Ржева на березі р. Алоль, на місці нинішнього села Подоржевка Бардовської сільради Бежаницького району Псковської області Російської Федерації [22, с.112–113], за другою – у районі міста Новоржев, заснованого у XVIII ст. [23, с.177], а за третьою, найновішою і найпереконливішою – у районі села Дворци Бежаницького району Псковської області, на давньому шляху з Великих Лук на Порхов і Новгород [35, с.120]. За сучасною картою це село знаходиться на відстані приблизно 100 км від Порхова. Очевидно, подолавши за три дні цей відтинок зворотного шляху, литовське військо зупинилося тут на перепочинок, під час якого монарх, задоволений вдалою експедицією, і нагородив слугу Павла, що якось відзначився в поході.

Реципієнт привілею Вітовта

У підтвердженні привілею Вітовта 1589 р. Адамові й Романові Човганським указано, що він адресований «продку небожчицы матки ихъ Маруши зъ Ярьмолинець Чолганское и ихъ неякому Павлу» [1, од. зб.1917]. Мати братів Човганських була єдиною дочкою Василя Ярмолинського і Раїни з Лешницьких [4, спр.6321, арк.17–18]. Маєтки, про які йдеться в привілеї Павлові, становили спадщину її діда по матері Гаврила Лешницького, котрий жив у першій половині XVI ст. (остання

¹ За Новгородським літописом, де ці події датуються 1406 роком, псковичі «повоеваша села новгородцькая Луки и Ржеву» [13, с.145, 197]. На думку сучасної російської дослідниці Ніни Піотух, під час описуваних літописцями подій Ржева, як і Великі Луки, знаходилася в складі Великого князівства Литовського, але новгородці прагнули повернути собі округи обох городів, і це відбилося в їхньому літописі [23, с.176]. Узимку 1436 р. вже новгородці «ходиша на Великие Луки рагью и повоеваша; тогда же и Ржеву воеваша, своих данщиков, а они не почаша дани давати новгородцем» [13, с.210]. З того часу поселення називали вже Пустою Ржевою. Дослідники схиляються до думки, що Ржева і Великі Луки перебували на той час у спільному володінні Великого князівства Литовського і Новгорода. 1484 р. князь Іван III приєднав Ржеву й підпорядковану їй волость до Московського князівства [23, с.177].

прижиттєва згадка про цього шляхтича датується 1540 р. [4, спр.6314, арк.2–3]). З патроніма пана Лешницького довідуємося, що його батька звали Яцком [4, спр. 6321, арк.12–12 зв.]. У листі про межі виділених Гаврилові маєтків, виданому в Луцьку близько 1518 р., останній фігурує як «Якимец, старец, сынъ пана Михайлов Яловицкого» [4, спр.6321, арк.2], а серед свідків однієї з приватноправових угод, датованої в Кременці 1484 р., він значиться як «Яцько Словицький» [17, s.64, 161]. Судячи з наведених тут хронологічних меж згадок про Яцка-Якимця Михайловича, активний період діяльності Михайла Яловицького, репрезентанта попереднього покоління, мав припадати десь на третю чверть XV ст., а батьком його, очевидно, був пан Павло Словицький, який фігурує в низці писемних джерел другої третини XV ст. і, поза сумнівом, тотожний слугі Павлові. Таким чином, реципієнтом привілею Вітовта був Павло Словицький, який доводився Маруші з Ярмолинських Човганській прапрадідом.

З переказу змісту привілею Свидригайла 1437 р. в записі однієї зі справ кінця XVI ст. в Руській Метриці довідуємося, що від цього монарха Павло отримав у Луцькому повіті село Посників у верхів'ї р. Путилівки, село Словичі з присілками Ворсин і Котелів на р. Стир та село Мильче на безіменній притоці р. Ікви, а в Кременецькому – відоме вже нам із привілею Вітовта село Новий Став на р. Полтві, село Льківці по сусідству з ним на р. Жерді, село Носовиця на р. Ікві, село Стіжок на одній із приток р. Ікви та монастир святого Сави, причому монарх трактував ці надання як компенсацію за відібраний у реципієнта маєток Велбичі [5, кн.199, л.49 об.–51 об.]. Останнє з поселень, розташоване в Луцькому повіті на одному з допливів р. Стубли, 1433 р. Свидригайло надав вихідцеві з Польського королівства Ленкові Зарубичу [14, с.126–127].

Після утворення на Волині на грані 1442–1443 рр. окремого князівства Свидригайла, яке проіснувало в межах Луцького й Володимирського повітів аж до смерті цього з Ольгердовичів [38, s.6–50], Павло Словицький залишився, очевидно, прихильником центрального литовського уряду, бо всі свої маєтки на підвладній Свидригайлу території, за винятком хіба що села Мильче, розташованого на межі з Кременецьким повітом, він утратив. Про село Словичі з присілками відомо, що воно належало потім удові Свидригайла, після смерті якої Казимир Ягайлович передав його вихідцеві з Москви князю Іванові Крокотці [3, спр.140/1.2, арк.33–33 зв.]. Село Стіжок і монастир святого Сави в Кременецькому повіті теж недовго перебували в руках Павла,

якщо тільки дійшло до вступу у володіння ними, оскільки в інвентарі подання Кременця черговому з намісників монарха, складеному в першій половині 80-х рр. XV ст., серед іншого читаємо й про данину на користь великого князя «у Стожьку» [11, стб.371–372]; а крім того, пред'являючи 1590 р. в спорі за ґрунти згаданий вище привілей 1437 р., Савин Словицький спеціально застерігав, що не претендує на згадані в цьому акті село Стіжок і монастир святого Сави, оскільки вони ніколи не належали його роду [5, кн.199, л.126–127 об.]. Казимир Ягайлович, за лаконічними недатованими регестовими записами в Литовській Метриці, надав Павлові Словицькому маєтки Чернечгородок, Грушова й Плотниця під Пінськом [19, р.57] та село Ланівці й дворище Жоваківці в Кременецькому повіті на Волині [19, р.64]. У згадці кінця XVI ст. другий із привілеїв датується 8 січня 1443 р., але замість Жоваківців тут фігурує дворище Воронівці [5, кн.199, л.49 об.–51 об., 126–127 об.].

Нащадки Павла Словицького володіли пізніше на Волині й деякими іншими маєтками, що теж могли становити його спадщину. Із згаданого вище листа Якимця Яловицького про межі володінь, виділених синові Гаврилові, довідуємося, що синові Микиті він дав розташований під Кременцем маєток Лішня, а синові Богданові – село Вознесіння по сусідству з містом Дубно [4, спр.6321, арк.2]. Інша гілка нащадків Павла – похідна від його внука Івашка, яка залишила за собою започатковане ним прізвище, за дільчим листом 1567 р., володіла в Кременецькому повіті селами Кам'яниця, Носовиця, Туриковичі, Заболоття, Пирятин, Загірці й Мильче, розташованими компактною групою в басейні р. Ікви на південний захід від Дубна, селом Мирогоща на допливі р. Ікви на схід від Дубна та згаданим вище нам селом Ланівці з присілками Млинівці, Забужани й Оришківці на р. Жерді, а в Луцькому – село Плоске за два десятки км на північний захід від Острога [2, № 1151; 7, кн.1, арк.27–29]. Один із маєтків у Луцькому повіті – село Волкошів – 1522 р. нащадки Павла продали Костянтину Івановичу Острозькому [18, s.216–217].

9 липня 1463 р. пан Пашко Яловицький був одним із свідків поділу князями Васи́лем, Семеном і Солтаном Васильовичами Збаразькими отчини, здійсненого ними перед луцьким старостою Михайлом Монттововичем [17, s.55], і цей факт теж промовисто свідчить на користь його ваги серед місцевої знаті.

Як бачимо, реципієнт листа Вітовта був одним із поважних репрезентантів регіональної еліти Волині другої третини XV ст. і відзначався чималою активністю в стосунках із владою, унаслідок якої зазнавав і злетів і падінь у цей тривожний, наповнений карколомними переминами

час. Відголосами його успіхів і невдач є набуття і втрата ним численних маєтків. Судячи з того, що переважна більшість маєтків, які перейшли через руки Павла, знаходилася на Волині, можна думати, що, скоріше за все, він походив із місцевого руського боярства, а назва клану, до якого він належав, ймовірно, однойменна з назвою його герба, що, за словами Захаріяша Словицького, одного з прямих нащадків реципієнта привілею Вітовта, сказаними 1625 р., «здавна слынет Боженец» [2, № 1176].

Ініціатори підтверджень привілею Вітовта і їхні володіння

Унаслідок передчасної смерті батьків згадана вище Марія Ярмолинська у дворічному віці була вже круглою сиротою [4, спр.6321, арк.17–18]. До виходу дівчини заміж нею опікалися батьків брат Северин Ярмолинський [7, кн.4, арк.54] і мати сестра Марухна з Лешницьких Тороканівська [4, спр.6321, арк.17], а 1558 р. вона стала дружиною шляхтича з Польського королівства Андрія Човганського [37, с.136], з яким прожила понад чверть століття. 14 липня 1584 р. чоловік Марії помер від ран, завданих йому Криштофом Гоздиковським, урядником князя Василя-Костянтина Острозького, під час якогось конфлікту в домі Миколая і Яроша Матейовичів Ярмолинських у селі Бережинці [6, кн.23, арк.230 зв., 231 зв.–232]. Пані Човганська пережила чоловіка на п'ять літ: 9 лютого 1589 р. вона згадується ще серед живих [7, кн.8, арк.9 зв.], а кременецький гродський позов за скаргою князя Януша Жаславського про наслання нею влітку 1588 р. людей на його село Бісівка, датований 18 травня 1589 р., адресовано вже її дітям [4, спр.6359, арк.69–69зв.].

Отчину Марії Василівни становили маєтки Гулівці й Семенів із кількома належними до них присілками, які вона успадкувала разом зі своїми родичами по батькові Ярмолинськими, але в другій половині 60-х рр. XVI ст. ці володіння опинилися в руках Костянтина Вишневецького [10, с.380–381], який пізніше поділився ними з кременецьким земським суддею Андрієм Кунівським [7, кн.4, арк.6–9], і тільки наприкінці 1578 р., уже після смерті обох державців, Човганські відсудили їх у Луцьку на трибуналі [4, спр.55/1е, арк.12–12 зв.]; у результаті поділу з родичами їм перепало тут село Гулівці з присілками Бісівка й Бережинці.

Материзну пані Човганської становили половина села Новоставці та село Камінь і присілок Кунчівці на р. Полтві й половина села Страклів на р. Ікві по сусідству з містом Дубно [4, спр.6321, арк.17–18 зв.]. 17 червня 1568 р. Марія Василівна видала в Кременці лист, за яким з

огляду на зусилля чоловіка в боротьбі за її материзну й отчину, добиваючись якої, він не жалів ні праці, ні коштів, ні «розолена криви своєї» і прийшов «ку великому впаду и знищенню», записала йому на половині материстих маєтків Камінь і Новоставці та належних до них присілків 5000 кіп литовських грошів із правом заставляти ці володіння іншим особам, а на другій половині – ще одну таку саму суму, але тільки в разі відсутності в неї прямих нащадків [10, с.102–104].

Другу половину села Новоставці та пусті селища Ільківці й Кругла Гаврило Лешницький віддав згаданій вище дочці Марухні, тітці Марії Василівни, після виходу її 1537 р. заміж за Юхна Юхновича Федоровича [7, кн.6, арк.39], що фігурує в джерелах переважно з прізвиськом Тороканівський, а інколи пишеться також і Страклівським. Коли десь у другій половині 1560-х рр. перший чоловік Марухни помер, вона вийшла за князя Юрія Пузину [30, с.352–353]. 31 травня 1578 р. князь Пузина та його дружина Марина з Лешницьких судилися в Кременецькому земському суді з паном Гаврилом Сошенським і його жінкою Ганною Андріївною з Кунівських, дочкою згаданого вище кременецького земського судді, яких позивали за ґрунт Кругла, відомий також під назвою Рідка, отчину княгині Пузининої, яким вона тривалий час спокійно володіла окремо від свого батька Гаврила Лешницького і який приятель Ганни Северин Ярмолинський, тепер уже покійний, відняв у неї та осадив на ньому село під назвою Рідка. Поки Ярмолинський жив, позивачка не раз турбувала його, читаємо в записі справи, разом із першим своїм чоловіком Юхном Страклівським напоминальними листами. Потім маєток Рідка перейшов до Гаврила Сошенського. Князь Пузина, женившись на теперішній своїй дружині, разом із нею не раз позивав Сошенських, але за земською службою, сеймами й смертю Сигізмунда Августа так і не зміг добитися справедливості. Тим часом недалеко від Рідкої на тому самому ґрунті відповідачі осадили волицю, яку називають Минцівці. На підтвердження того, що Кругла становить отчину княгині Пузининої і що цей ґрунт не промовчано, позивачі пред'явили в суді низку документів. Доводи виявилися достатньо переконливими, і суд присудив маєток Кругла, прозваний Рідка, і волицю Минцівці на вічність князеві Юрію Пузині та його дружині і надав їм возного й двох шляхтичів, осілих у Кременецькому повіті, для ув'язання, а відповідачів зобов'язав відступити втрачені землі під закладом по 2000 кіп грошів на монарха й сторону [7, кн.6, арк.37 зв.–40.]. Повернувши ґрунт селища Кругла, на якому сиділи вже село Рідка й волиця Минцівка (останній топонім, очевидно, ще не стабілізувався, бо зустріча-

ється в різних варіантах), 18 червня 1579 р. княгиня Пузинина видала в Кременці лист, за яким подарувала ці маєтки чоловікові, а через два дні внесла свій запис у кременецьку земську книгу [7, кн.7, арк.68–68 зв.]. Наприкінці того самого року, під час вального коронного сейму у Варшаві, Човганські оскаржили Пузин перед королем у численних провинах, одна з яких полягала якраз у тому, що недавно без їхнього відома Марухна Гаврилівна записала своєму чоловікові села Рідка й Минцова Воля, і 15 грудня 1579 р. отримали напоминачальний лист, де монарх велів, щоб у разі, якщо це справді так, його адресати усунули допущену ними несправедливість [4, спр.6321, арк.17–18]. Та невдовзі княгині Пузининої не стало. 16 лютого 1580 р. Андрій Човганський оповів підстарості в Кременці, що в суботу, 13 лютого, Марія Гаврилівна померла, і взяв возного, щоб уїхати з ним у залишені нею двірць і половину села Новоставці та село Ільківці, які за природним правом належать його жінці, а в суботу, 20 лютого, возний Стефан Покощовський уже зізнав, що в четвер, 18 лютого, разом із возним Левком Ісєрнським та двома шляхтичами був присутній при тому, як Човганські взяли до своїх рук указані вище маєтки; у першому й другому селах виявилось по 23 тяглі піддани з підсуїдками [4, спр.6321, арк.20–21]. 2 березня того самого року за скаргою князя Пузини кременецький староста князь Януш Збарзький видав позов по Човганських із вимогою стати 7 квітня перед гродським судом. Звинувачення полягало в тому, що всупереч волі покійної, котра позаписувала, як виявляється, своєму чоловікові на залишених нею половині села Новоставці й селі Ільківці у Кременецькому та селі Страклів у Луцькому повітах проживання до самої смерті, 2000 кіп грошів і всі рухомі речі, братаничу Іванову Павловичу Шпаківському – 1000 кіп грошів, братанці Овдоті Масківні з Шпаківських – 200 кіп грошів (і в цій сумі виділила їй у селі Новоставці на час до сплати грошей 10 підданих), а братанці Настасії Масківні Шпаківській, яка до смерті покійної була під її опікою і на її вихованні, – спуст новоставецького ставу в сумі 100 кіп грошів, 18 лютого вони силоміць захопили з озброєними слугами, боярами та іншими підданими маєтки Новоставці й Ільківці і все в них позабирали [4, спр.6321, арк.22–22 зв.]. Якщо до суду й дійшло, то справитися з конфліктом, як показують наступні події, він не зміг. 6 травня князь Юрій Пузина та Іван Шпаківський і його сестри Овдотя з Шпаківських Ящевецька й Настасія, з одного боку, та Андрій і Марія Човганські, з іншого, уклали перед князем Василем-Костянтиним Острозьким приятельську угоду, за якою Пузина уступав Човганським половину Ново-

ставець та Ільківці, а йому натомість відступали на вічність дві частини села Страклів; село Рідка й волиця Минцова теж залишалися князю; крім того, Пузина мав повернути Човганським усі папери на маєтки, а вони взяли на себе зобов'язання сплатити 100 кіп грошів йому та 200 кіп грошів Іванові Шпаківському і його сестрам, а також віддати Пузині збіжжя й рухомі речі, які забрали після смерті його дружини, а чого не вистачить, заплатити або вернути з нового урожаю, і гарантували збір засіяного ним на полях [4, спр.6321, арк.28–29].

Утрата поселень Рідка й Минцова Волиця, очевидно, не задовольняла Човганських, тому вже наприкінці липня 1580 р. вони скаржилися спільно з Матвієм і Романом Ярмолинськими через своїх посланців у Кременці, що начебто коли семенівські й гулівецькі маєтки, за які вони правувалися й 1578 р. домоглися на трибуналі в Луцьку їх повернення, перебували ще під опікою їхнього дядька Северина Ярмолинського, то він заставив їхній спільний ґрунт над р. Семенівкою Стасеві Ластовецькому, тепер уже покійному, і той осадив на ньому за поселеннями Турівка й Данилівка нове село під назвою Рідка, яке тримає аж до смерті, а після нього вдова Северина Ганна, дочка Андрія Кунівського, разом із другим своїм чоловіком Гаврилом Сошенським осадила там село Минцова Волиця; причому Сошенський самовільно приєднав до села Рідка чимало землі їхніх сіл Семенів, Данилівка й Бережинці, зокрема, в діброві Ситній забрав у старожитніх семенівських підданих став, засипав на р. Семенівці кілька нових ставів і побудував на них млини; а князь Юрій Пузина, якому Сошенський упустив зазначені ґрунти, теперішнього року теж поорав і засіяв просом та іншим збіжжям багато їхнього ґрунту за річкою Семенівкою поряд із селом Бережинці та в їхній діброві Поляхова [4, спр.6321, арк.25–25 зв.]. Як бачимо, Човганські трактують тут ґрунти селища Кругла, де сиділи села Рідка й Минцова Волиця, як складову спільних із Ярмолинськими маєтків Гулівці й Семенів, успадкованих після шляхетського роду Калениковичів [29, с.243, прим.32]. Тим часом 26 вересня 1581 р. Іван Шпаківський квітнував Човганських за 200 польських золотих, отриманих для сестри Настасії [4, спр.6321, арк.32]; у червні 1582 р. Андрій Човганський виконав у Кременецькому земському суді всі зобов'язання щодо Юрія Пузини, передбачені угодою, укладеною 6 травня 1580 р. перед князем Острозьким [4, спр.6321, арк.36–37], а 13 січня «водле нового календаря» наступного року князь зізнав, що отримав свої 100 кіп литовських грошів [4, спр.6321, арк.38] і того самого дня віддав документи на маєтки Новоставці й Камінь [4, спр.6321, арк.39]; на

початку травня 1586 р. Човганські остаточно розрахувалися в селі Гулівці з паном Шпаківським і отримали від нього відповідний квит [4, спр.6321, арк.40]. Погосподарювавши кілька літ на спадщині першої жінки, 20 січня 1587 р. спільно з другою своєю дружиною Ганною Гулевичівною князь Пузина продав «село Рєдкую, село Минцову Волицу одно к другому прилеглоє» за 8000 золотих, тобто за 3000 кіп грошів литовської лічби й монети, пані Човганській, яка вже кілька років сиділа на вдовиному стільці, і віддав їй усі листи й привілеї на ці маєтки [4, спр.6334, арк.1–3]. Так Марія Василівна завершила збирання спадщини свого діда Гаврила Лешницького на півдні Волині.

Андрій і Марія Човганські залишили синів Адама й Романа, молодший з яких у джерелах пізнішого часу фігурує під іменем Андрій, та дочок Ганну й Марію. Кілька літ Роман-Андрій перебував під опікою Адама, а 5 серпня 1599 р., після досягнення ним повноліття, брати здійснили поділ спадщини батьків, за яким із володінь у Кременецькому повіті на Волині старший узяв маєток Гулівці з його присілками та села Рідка й Минцова Воля, а молодший – маєтки Новоставці й Камінь із присілками, які до них належали [4, спр.6334, арк.40–42]. Адаму Андрійовичу належали також на півдні Волині деякі власні надбання; зокрема, 3 листопада 1592 р. Петро Михайлович Дчуса подарував йому третю частину села Переморівка [3, спр.198/V.3, арк.17–19], а 3 грудня 1595 р. за 1000 кіп грошів продав свої третини сіл Ілляшівка й Новгородчичі [7, кн.9, арк.560–562; *те саме див.*: 3, спр.198/V.3, арк.123 зв.–25зв.]. Молодший із Човганських 27 лютого 1616 р. купив у Настасії Вільгорської за 14350 злотих села Васьківці й Теремне, третину села Літовища та селище Токарі [7, кн.24, арк.529 зв.–532 зв.], але Васьківці й третину Літовищ 20 листопада 1617 р. перепродав за 10 100 золотих Маруші Єло-Малинській [7, кн.29, арк.116 зв.–119 зв.], а Теремне й Токарі залишилися в нього. Та невдовзі рід спродав усі свої маєтки на півдні Волині. Першим це зробив Андрій Андрійович: 25 червня 1624 р. він уклав у Любліні угоду, за якою продав усі свої маєтки в Кременецькому повіті – села Камінь, Новоставці, Кунча, Кораблівка й Теремне – за 107 тисяч польських золотих Павлові-Криштофу Сенюті на Ляхівцях [4, спр.6321, арк.55–58 зв.]. Через сім років, 8 червня 1633 р., його племінник Адам Човганський із Човган на Гулівцях і Ліщинах, син Адама Андрійовича, видав у Гулівцях лист, за яким подарував усі свої маєтки в Кременецькому повіті – села Гулівці, Бісівка, Березинці, Рідка, Волиця, Ілляшівка, Переморівка та частини в селах Новгородчичі й Почапки, які отримав за поділом із братом Яном – разом з усіма документами на них

Володимир СОБЧУК. Проблема достовірності текстів...

Раїні з Боговитинів Ярмолинській [7, спр.40, арк.91–95 зв.], а остання 12 березня 1638 р. перебрала ці надбання згаданому вище панові Сенюті [7, кн.44, арк.30–31 зв.].

Спори нащадків реципієнта привілею Вітовта із сусідами за межі

На північ від володінь нащадків Павла Єловицького, описаних у привілеї Вітовта 1428 р., лежав маєток Човгузів, який від початку 1550-х рр. перебував у руках князів Жаславських; на заході вони межували з Янушпольською волостю, формування якої започаткував у середині 1530-х рр. віленський біскуп Януш, а далі нею володіли сестра останнього Беата з Костелецьких Острозька, її чоловік серадзький воєвода Ольбрихт Ласький, князі Збаразькі; на південному заході спадщина Павла впиралася в Ожоговецьку або Новозбаразьку волость, сформовану в 50–60-х рр. XVI ст. князем Стефаном Збаразьким; на півдні й південному сході вона стикалася з володіннями князя Василя-Костянтина Острозького, який із кінця 1550-х рр. інтенсивно освоював землі у верхів'ях р. Случі й закладав тут нову волость, центром якої згодом стане місто Базалія; на схід від маєтків, які нас цікавлять, за р. Полтвою, лежали землі Сенют. Інтенсивне заселення просторів на південь і південний схід від Горині, на розточчі Полтви, Случі й Збруча, тривалий час малолюдної, яке спостерігалось з 1550-х рр., в умовах, коли ресурси землевласників були різними, а межі володінь окреслювалися в документах, якими вони диспонували, дуже приблизно, рано чи пізно мало привести до гострих спорів за землі. Особливо складно було розібратися, де чия земля, у верхів'я Полтви й Случі, де при бажанні можна було трактувати як межу будь-який із численних потоків, та у верхів'ї р. Жерді, що робила тут круті повороти й убирала кілька приток. Поза спорами була тільки межа з панами Сенютами по р. Полтві.

У Янушпольській волості [26; 27] на межі з Новоставцями й Каменем лежало село Святець, яке з'явилося десь у 60-х рр. XVI ст. 12 липня 1566 р. Юхно Тороканівський та Андрій Човганський прислали в Кременець свого служебника скаржитися на святецьких підданих Ольбрихта Ласького за кривди й шкоди [6, кн., арк.3 зв.]. У травні 1568 р. Андрій і Марія Човганські брали в Кременці возного, який свідчив потім у гродському уряді, що під час огляду завданих їм шкод бачив на стороні руди Святець від маєтку Камінь поорані й пообгороджувані городи та поміряні й значною мірою зорані поля, і навіть на момент його виїзду 10 плугатарів із святецьких підданих серадзького воєводи

орали тут свої ниви [10, с.371]. У липні наступного року Човганські й Пузини присилали до Кременця скаржитися, що янушпольський урядник Ласького самоправно засипає на руді Святець до берега маєтку Новоставці стави, поорав їхні одвічні землі, які ніхто ніколи не орав, і спустошить належну їм Святківську діброву [10, с.350–351]. 1578 р. пан Човганський і князь Пузина позвали Ласького та вишегородського старосту Войтеха Стариховського (очевидно, як державцю) за наступ із Янушпольської волості на їхні ґрунти в Кременецький земський суд, але на пропозицію посередників відклали справу на приятельське порозуміння з паном Стариховським, який мав приїхати до Янушполя й залагодити все, а якщо ні, то стати за тими самими позовами на Михайлівських роках [10, с.243–245]. У червні 1582 р. справа про межі із селом Святець пішла з Кременецького земського суду до підкоморія, але через незгоду сторін останній не зміг її вирішити [4, спр.6359, арк.1]. Наприкінці серпня 1583 р. люблінський каштелян і сандомирський староста Андрій Фірлей з Домбровиці, що тримав у цей час село Святець, посилає до пана Човганського возного, щоб приручив йому в сумі 2000 кіп грошів усіляке збіжжя, яке той засіяв начебто вже на святецькому ґрунті, на час до вирішення спору за цей ґрунт у суді [10, с.372–373]. У липні 1584 р. підкоморій знову мав займатися межею, але й на цей раз справа чомусь не увінчалася успіхом [4, спр.6359, арк.1]. 7 червня 1603 р. син серадзького воєводи Ян-Ольбрахт Ласький продав Янушпольську волость, яка вже тривалий час ходила по чужих руках, брацлавському воєводі й кременецькому старості князю Янушу Збараському [7, кн.13, арк.598–603.]. У квітні 1605 р. спір за межі, який тепер вели Роман-Андрій Човганський і князь Януш Збараський, уже вкотре потрапив із земського суду до підкоморія і знову повернувся назад на додатковий розгляд [4, спр.6359, арк.114–120], і тільки 16 грудня 1606 р. підкоморій видав декрет, яким, нарешті, розмежував ґрунти, і сторони прийняли його [4, спр.6359, арк.131–134].

З Ожоговецькою волостою, яку пізніше називали також Новозбараською, власники маєтку Камінь зіткнулися ще десь на початку 60-х рр. XVI ст., після того, як весною 1560 р. вітебський воєвода князь Стефан Збараський виклопотав у Сигізмунда Августа привілей на села Вижня й Нижня Білозірки, Шибена Руда, Колісець, Янківці та селище Котюжинського [27, с.394–395], якими розширив цей комплекс маєтків, і почав освоювати верхів'я Жерді, а далі й верхів'я Случі. У першу чергу він зіткнувся тут із київським воєводою князем Костянтином Острозьким, що теж починав освоювати ці простори. Наприкінці червня

1562 р. княгиня Ганна Збараська, мати вітебського воєводи, посилала до Кременця скаржитися, що кузьминський і косянтинівський урядники київського воєводи наїхали з численними підданими свого пана на села Медишівка, Гальчичі й Кричівка (останнє лежало в урочищі Синя Руда), маєтки її сина, позабирали тут усі маєтності й завдали чимало збитків [10, с.321–324]. У квітні 1571 р. Човганські посилали в село Колісець, де був один із дворів волості, возного з напоминальним листом до князя Стефана Збараського, на цей час уже троцького воєводи, про самоправне осадження на їхніх грунтах волиці Габриелівка [10, с.277], а наприкінці серпня возний їздив оглядати новозбудований двір та осаджування людей на їхньому ґрунті над рудою Свиною [6, кн.15, арк.95 зв.–96]. Восени 1583 р. дійшло до суду Човганських із могутнім сусідом, якого вони звинувачували в осадженні на їхніх землях сіл Габриелівка, Медосівка, Гальчинці, Свина й Шибена, захопленні полів і дібров, засипанні ставів та інших збитках над річками Жердя, Свина й Остра Руда, але вирішити спір не вдалося [4, спр.6334, арк.25–27; спр.6359, арк.101–104]; після смерті князя вони правувалися також із його дочкою Барбарою та її опікунами [4, спр.6334, арк.25–27]. 19 липня 1602 р. дочка Стефана Збараського та її чоловік Габріель Тенчинський віддали Новозбараську волость князеві Янушу Збараському [3, спр.192/V.1, арк.183–186]. У травні 1605 р. справа Романа-Андрія Човганського за межі з новим власником Новозбараської волості потрапила до підкоморія, але той повернув її назад у земський суд [4, спр.6359, арк.101–104]. Взаємно повідкидавши всі кривди, 19 грудня 1606 р. сторони знову вивели підкоморія, пред'явили перед ним докази своїх прав і обвели межі, після чого підкоморій остаточно розсудив їх і висипав копцями межу [4, спр.6334, арк.25–27].

У Базалійській волості князів Острозьких на грунтах, які Човганські вважали складовими належного їх маєтку Камінь, частково знаходилися місто і замок Базалія (на лівобережжі Случі), а повністю – села Лазучин і Василівка над болотом Лазучин, село Мшанець над рудою Свиною Острою та село Махаринці, що лежало на Случі нижче Базалії. Межі своїх володінь Човганські починали тут від болота Лазучин і вели ним догори аж до р. Случі, далі Случчю до її верхів'я, а від витоків річки до урочища Зборні Могили [10, с.117–119, 236–238]. Василь-Костянтин Острозький узявся за освоєння верхів'я Случі десь на початку 60-х рр. XVI ст., бо вже 1562 р. зіткнувся тут, як сказано вище, із князем Збараським, але Човганські заговорили про свої претензії до нього аж наприкінці 70-х рр., після того, як відсудили отчину

Марії Василівни. Зокрема, 1579 р. вони скаржилися королеві на княгиню Пузинину серед іншого й за те, що під час опіки над племінницею вона допустила захоплення частини її материзних ґрунтів князем Острозьким, де він осадив села Березинці (уверху р. Случі), Василювці, Лазучин Менший та деякі інші [4, спр.6321, арк.17–18]. Восени 1593 р. Адам Човганський оскаржив київського воєводу і його синів від себе та від неповнолітнього брата Романа в Кременецькому земському суді в тому, що протягом 1581–1582 рр. вони гвалтовно захопили належні позивачам ґрунти й осадили на них чимало своїх поселень (перелік їх *див. на початку цього абзацу*), а крім того, 1582 р. князь Василь-Костянтин змовився з князем Стефаном Збаразьким і розмежував із ним свої володіння, як вони вважали, по їхніх ґрунтах, та відповідачі знехтували тоді позовом [10, с.117–119, 236–238]. У лютому 1594 р. вони з'явилися, але на прохання невістки старого князя Ганни з Штамборку, яка заявила через свого уповноваженого, що з дозволу свого батька чоловік записав їй Базалійську волость у певній сумі грошей, суд зніс із цього маєтку позов [4, спр.6283, арк.1–3]. Чим закінчився позов на роки, які збиралися через 6 тижнів після Трійці, невідомо [4, спр.6283, арк.7–8]. На Михайлівських роках 1596 р., під час чергового розгляду справи, сторони домовилися відкласти її на інший час [10, с.121]. Наступні записи про вручення позовів датовані листопадом 1597 р. [10, с.121] і лютим 1607 р. [10, с.121], але чи дійшло до розгляду справи, невідомо. 1624 р. маєтки Камінь, Новоставці, Кунча й Кораблівка набув, як зазначено вище, Павел-Криштоф Сенюта на Ляхівцях [4, спр.6334, арк.55–58 зв.]. На Михайлівських роках 1633 р. новий власник судився з Домініком на Острозі Жаславським як спадкоємцем князів Острозьких із вимогою повернути забрані до Базалії ґрунти придбаних ним володінь, але справа завершилася тоді апеляцією до трибуналу [7, кн.40, арк.451 зв.–453]. З Михайлівських років 1639 р. справа між Павлом-Криштофом Сенютою на Ляхівцях та князями Домініком, Костянтином і Янушем-Ізидором з Острога Жаславськими з вимогою позивача розмежувати, нарешті, його маєтки Камінь, Кораблівка, Кунча й Новоставці з маєтками відповідачів містом Базалія і селами на базалійському ґрунті знову пішла в Люблін. Поки дійшло до її розгляду, позивач помер, тому замість нього став його племінник і спадкоємець Петро Сенюта на Ляхівцях; одного з відповідачів – князя Костянтина – за цей час теж не стало. Урешті-решт 26 жовтня 1643 р. трибунал розглянув справу, підтвердив декрет, винесений Кременецьким земським судом і відіслав до підкоморія [4, спр.6370, арк.71–72].

Села Рідка й Минцова Волиця, що лежали у верхів'ї р. Семенівки на ґрунтах селища Кругла, межували із селами Турівка, Данилівка й Бережинці, розташованими на території маєтків, успадкованих Ярмолинськими після Калениковичів, Білогородською волостю князів Жаславських та Базалійською волостю князів Острозьких, зокрема належним до неї селом Лідихівка, і тут теж час-від-часу спалахували спори за межі та за ґрунт у цілому. 1581 р. Януш і Михайло Жаславські включили навіть село Минцова Волиця, яке вважали складовою своїх родових володінь, у дільчий лист [9]; у серпні 1585 р. старший із братів позивав князя Пузину за це поселення як таке що сидить на ґрунті Білогородської волості [8], а на початку жовтня того самого року знову скаржився на сусіда за присвоєння його землі [8]. У листі князя Жаславського, виданому в Кременці 4 липня 1589 р., читаємо, що нагромадилося чимало непорозумінь щодо меж між селом Сенютки й іншими поселеннями належної йому Білогородської волості, з одного боку, та маєтком Гулівці, який належить Адамові й Романові Човганським і їхнім родичам Ярмолинським, і селами Рідка й Минцова Волиця братів Човганських, із другого, тому сторони визначили на 15 вересня 1589 р. остаточний термін, на який мають з'їхатися й установити вічисту межу, а полюбовним єдначем обрали князя Януша Острозького [4, спр.6359, арк.72–72 зв.].

Чи мала ця угода продовження, доступні нам джерела мовчать; в усякому разі до порозуміння не дійшло. Із позову Кременецького земського суду по Домініка, Костянтина й Изидора з Острога Жаславських із вимогою стати за скаргою Криштофа Сенюти на Ляхівцях на Троїцьких роках 1639 р. з вимогою розмежувати його села Рідка й Минцова Волиця та належні їм містечко Білогородка й село Бісівка Мала довідуємося, що останній позивав їх уже на Михайлівські роки 1638 р., але вони не з'явилися [10, с.368–369]. У травні 1643 р. вже князі Жаславські позивали Сенюту за розмежування тих самих ґрунтів [8]. 26 жовтня 1643 р. Люблінський трибунал розглянув спір між Петром Сенютою на Ляхівцях та князями Домініком і Янушем-Изидором з Острога Жаславськими за апеляцією від декрету Кременецького земського суду з Михайлівських років 1639 р. між дядьком позивача Криштофом, тепер уже покійним, і тими самими відповідачами та їхнім братом Костянтином з Острога Жаславським, теж уже покійним, за межі між селами Рідка й Минцова Волиця та містечком Білогородка й селом Бісівка Мала, підтвердив декрет земського суду й відіслав, нарешті, справу до підкоморія [4, спр.6370, арк.46–47].

Висновки. Текст першого з привілеїв Вітовта слугі Павлові на мастки, опублікованих 1887 р. в «Архіві Сангушків», а пізніше за- підозрених ученими у підробці, походить із справжнього документа великого князя литовського, підтвердженого наступними монархами, а текст другого, якого насправді не було, є фальсифікатом XVII ст.

Вітовт видав привілей Павлові на Камінь і Новоставці 30 липня 1428 р., на третій день після відходу литовського війська від новгородського города Порхова, у прикордонному литовському городі Ржева, який знаходився на зворотному шляху великого князя.

Документ адресований шляхтичу Павлові Єловицькому, вихідцеві з волинської боярської родини Боженців, який, очевидно, відзначився в поході, якщо Вітовт нагородив його ще на зворотному шляху.

Факт приналежності реципієнта привілею до верхівки Волині свідчить про те, що руська еліта шукала шляхів порозуміння з Вітовтом і знаходила його. У цьому зв'язку давня теза Ловм'янського про толерування цим монархом виключно представникам етнічної Литви потребує корекції.

Руське боярство Волині брало участь у боротьбі Гедиміновичів за землі не тільки на південних і південно-східних рубежах Великого князівства Литовського, а й у протилежному кінці своєї нової батьківщини, зокрема в походах на Новгородську землю.

Наприкінці правління Вітовта його канцелярія практикувала вже датування документів, які з неї виходили, комбінаціями початкових і заключних цифр років візантійського й християнського літочислень, яке за наступного монарха набуло значного поширення.

Географічна назва «Волинська земля», яка з розпадом Русі в XII ст. на окремі князівства на деякий час забулася, уже наприкінці правління Вітовта знов увійшла в ужиток.

Підтвердження автентичного привілею Вітовта наступними монархами з'явилися в умовах гострої боротьби шляхетського роду Човганських, нащадків Павла Єловицького по жіночій лінії, за межі своїх володінь, зумовленої інтенсивним залюдненням просторів у верхів'ях річок Збруча, Случі й Полтви, яке почалося в 50-х рр. XVI ст.

Ініціатором виготовлення підробки був, скоріше за все, указаний у ньому як адресат Адам Андрійович Човганський, який мав підстави побоюватися претензій панів Ярмолинських, своїх родичів по матері, на ґрунти сіл Рідка й Минцова Волиця, необачно заявлені свого часу батьками як частина спільної з ними спадщини роду Калениковичів,

Володимир СОБЧУК. Проблема достовірності текстів...

і вів тривалу боротьбу з домаганнями князів Жаславських на територію другого з цих поселень. Наявність у родовому архіві замовника недокінченого фальсифікату свідчить про те, що його виготовленням займалася особа з оточення власника.

Додаток 1

1589, квітня 6, Варшава

Лист Сигізмунда III Адамові і Романові Човганським про підтвердження привілею великого князя литовського Вітовта слугі Павлові, їхньому предкові по матері, на селища Новоставці, Камінь, Свина і Остра Руда у Волинській землі

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Колекція Осолінських), оп. 3, од. зб. 1917. – Оригінал. Пергамент висотою 225 і шириною 551 мм. Ліве поле шириною 75, а праве – 23 мм. Зліва й справа площа запису відділена від поля тонкою лінією і розлінована. Відстань між лініями 8 мм, а в заголовній частині, де поміщено ім'я короля, – 15 мм. Ім'я короля виписане на всю відстань між лініями по вертикалі і на всю довжину рядків по горизонталі. Лист скріплено підвісною восковою печаткою діаметром 14 мм на червоному шнурку. На звороті написи XVIII–XIX ст. на польській мові і печатка архіву Сапег. Деякі написи з номерами позакреслювані.

Жикгимонт Треті, | Божью милостью корол полский, великий князь литовский, русский, пруский, мазовецкий, жомоитский, ифлянтский, тот жь Божью милостью назначоный корол шведский, кготский, вандалский и Великого князства Филяндского дедичь. Ознаймуемы тымъ листомъ нашимъ всимъ посполите и каждому зособна, | кому того ведати належить, нинешнимъ и на потомъ будучимъ, ижъ показовали перед нами шляхетные Адамъ и Романъ Чольганские, земляне наши, листъ, привилей великого князя литовского Витолта, на парькгамине писанный, с печатью завесистою продку небожчицы матки ихъ Маруши зъ | Ярмолинецъ Чолганское и ихъ неякому Павлу на селища Новоставцы, Камень, Свиную и Острую Руду в певныхъ границахъ и врочищахъ, на вечность данный, на которыхъ кгрунтехъ и села певные суть осаконы, цэлый, зуполный, слушный и ни в чомъ не нарушоный ани подэзраный. | Однакъ прошэни естэсмы, абысмы его для старости его, при моцы его зоставивши, моцью нашою кролевскою имъ и потомкомъ ихъ листомъ нашимъ потвердили. Которого мы огледавши, казали есмо его слово до слова в тотъ нашъ листъ вписати. И так ся в себе мает. Мы, Витолтъ, великий князь | литовский и иныхъ земли, чинимъ

знаменито симъ нашимъ листомъ нынешнимъ и на потомъ будучимъ всемъ посполите, ижъ дали есмо слуге нашему Павлу селищо нашо Новоставцы и другое селищо Камень в земли Волинской на рецѣ Сполтве и на болоте Лазучине и на Случи рецѣ и к тому жъ придали | есмо Свиную и Острую Руду, а з другое стороны тыхъ селищъ по руду Святець и по реку Жердь *от* селища Воронова гори рекою Жердю до веръха и до Зборныхъ Могиль и дали есмо тому слуге нашему Павлу тую землю нашу за его верные службы на веки вечные и потомком и щадком его с полми, з дубровами, | з рудами и селищами, и с потоками, с пасеками, и з запустами. А на потверъженъе к тому нашему листу печать нашу казали есмо привесити. Писанъ у Ръжове во лето шеститисячное девятсотное двадцатое осмое месеца июля тридцатый день индикта шостый. Приказал панъ Дедиголда, во|евода виленский. А такъ мы прозбѣ преречоныхъ Адама и Романа Чольганскихъ яко слушной ласкаве ся прихилиючи, листъ привилей великого князя Витолта преречоный и в тотъ листъ нашъ вышей вписаный на добра, кгрунты, селища, врочища и границы менованому продку матки их и оныхъ | самыхъ Павлу на вечность данный увес, яко ся в собе мает, и во всехъ его пунктехъ и артыкулахъ потвердити умыслили есмо, яко жъ потверъжамы и умоцнямы и вцале заховуемы тымъ нынешнимъ листомъ нашимъ, хотячи мети, абы тое право таковую *моц* и *важност* у всякого суду и на | каждомъ месцу завжды на потомные часы мело и приймовано было, яко слушне водле права посполитого быти маеть, яко жъ водле того наданья и привилею великого князя Витолта мають преречоные Адамъ и Романъ Чольганские, жоны, дети и потомки их тые вси кгрунты, врочища | и села, на нихъ осажоные, в границахъ своихъ держати и яко власности своее уживати часы вечными. А на умоцненъе тое речи тотъ листъ рукою нашою подписавши и *печат* нашу коронную до него привесити росказалисмы. Данъ в Варшаве на *сойме* валномъ коронномъ дня шостого месеца апрѣля року тисеча пятсот осмьдесят девятого, а кролеванья нашего року второго.

Sigismundus Rex.

Mikolay Grabowieczki.

Додаток 2

1601, березня 1, Варшава

Лист Сигізмунда III Адамові Човганському про підтвердження привілею великого князя литовського Вітовта слугі Павлові на селища Рідка, Соломен, Рудка Турівка і Коров'я у Волинській землі

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Колекція Осолінських), оп. 3, од. зб. 1918. – Оригінал.

Пергамент висотою 304 і шириною 607 мм із двома паралельними прорізами для шнура під вислу печатку довжиною по 17 мм у нижній частині аркуша. Ліве поле шириною 80, а праве – 75 мм. Зліва й справа площа запису відділена від поля тонкою лінією і розлінована. Відстань між лініями 10 мм, а в заголовній частині, де мало бути ім'я короля, – 21 мм. На звороті напис на польській мові про зміст документа, кілька закреслених номерів, два відбитки печатки архіву Сапег.

Божью милостью корол польский, великий князь литовский, русский, пруский, мазовецкий, жомойтский, ифлянский, и швецкий, кгогтский, ваньдалский дедичный король. Ознаймуемы тымъ листомъ нашимъ всимъ вобещ | и каждому зособна, кому то ведати належить, нинешнем и на потомъ будучимъ, иж показоваль перед нами урожоныи Адамъ Чольганский листъ великого князя литовского Витольта, на парькгамине писаныи, | с печатью его привисистою, которымъ даль слuze с[воѐму] Павлу, продьку его, на вечность ку Новоставцомъ в земли Вольньской Редкую на реце С[еме]новье и на болоте Полехове и ку тому Соломень | и Рудьку Туровьку, и Коровьюю, а з другоѐ стороны по дуброву Ситьную и по реку Семеновьку, яко то все ширей и достаточней на томъ листе его естъ описано и доложено, целый, зуполный и ни в чом не нару|шонный ани подезраный. Однакъ прошени естесмы, абысмы его при моцы зоставивши, владзою нашою кролевскою потвердили и умоцнили. Которого мы оглядавши, рассказали есмо его слово | до слова в тотъ нашъ листъ вписати, и такъ ся в себе маеть. Мы, Витольт, великий князь литовский и инныхъ земель, чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ нинешним и на потомъ | будучимъ всимъ послоните, иж дали есмо слuze нашому Павлу ку Новоставцомъ в земли Вольньской Редкую на реце Семеновье и на болоте Полехове, и к тому придали есмо Соломень | и Рудьку Туровку и Коровьюю, а з другоѐ стороны по дуброву Ситьную и по реку Семеновьку и дали есмо тому слuze нашому Павлу за его верьные службы тую землю на веки вечне | с польми, з дубровами, з рудами, з селищами, с пасеками, и потоками, пустынями. А на потверженьє к тому нашому листу печать нашу казали есмо привесити. Писанъ у Ржове въ лето | шести тысячное девятьсотное двадцать девятое мясца августа двадцатого дня першого индикта осмого. А такъ мы прозбе преречоного яко слушной ласкаве ся прихияючи, лист | великого князя Витолта преречоный и в тотъ листъ нашъ вышей вписаныи увесь, яко в себе естъ, и во всех его поньктахъ, артыкулах и коньдьяциях потвердити умыслили есмо, якожь | потвержамы и умоцнямы тымъ нинешнимъ [ли]стомъ нашимъ.

Маєть преречоный Адамъ Чольганский и потомъки его тых преречонных сель, земля, урочищъ держати и уживати | во всемъ водле данины и описаня великого кн[я]зя Витолта и того нашего потверженья часы вечными. На которое речи свядецтво тотъ листъ власною рукою нашою подписали есмо, | до которого и печат нашу коронъную привесити розказали есмо. Писанъ въ Варшаве на соймѣ валномъ коронъномъ мѣсяца маръца первшого дня року Божого тисечного шесть сотного | первого, а панованья королевствъ нашихъ Полского четвертогонадцать а Швецкого осмого року.

Sigismundus Rex

Bakoz Opozalcky (?)

Джерела та література

1. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 5 (Колекція Осолінських). – Оп. 3 (од. зб. 1917, 1918).
2. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 46 (Архів Єловицьких). – Тека XXI, сер. III (№ 1 151, 1 176).
3. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 91 (Колекція Радзимінських). – Оп. 1 (спр. 140/1.2, 192/V.1, 198/V.3).
4. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів. – Ф. 103 (Архів Сапер). – Оп. 1 (спр. 55/1є, 6283, 6314, 6321, 6334, 6359, 6370).
5. Российский государственный архив древних актов. – Ф. 389 (Литовская Метрика). – Оп. 1 (кн. 196, 199).
6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 21 (Кременецький гродський суд). – Оп.1 (кн.10, 15, 23).
7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф. 22 (Кременецький земський суд). – Оп.1 (кн.1, 4, 6, 7, 8, 9, 13, 24, 29, 40, 44).
8. Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – Rękopisy (gms nr 958, сумарій межових актів початку XIX ст.).
9. Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – Teki rzymskie (teka XV, plik 9).
10. Історія Теофіпольщини: Історичний нарис та збірник документів Центрального державного історичного архіву України м. Київ. – Хмельницький, 2003. – Т. 1 : Давні акти.
11. Литовская Метрика. – СПб., 1910. – Отд.1, ч.1: Книги записей. – Т.1.
12. Псковские летописи / Подгот. А. Н. Насонов. – М., 1955. – Вып. 2.
13. Полное собрание русских летописей. – Т. IV.

Володимир СОБЧУК. Проблема достовірності текстів...

14. *Розов В.* Українські грамоти. – К., 1928. – Т. 1: XIV в. і перша половина XV в.

15. Руська (Волинська) Метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське воєводства). 1569–1673 / Упор.: *Г. Боряк* та ін.; ред. *Г. Боряк* та ін. – К., 2002.

16. Устав князя Ярослава о мостех // Российское законодательство X–XX веков. – М., 1984. – Т. 1: Законодательство Древней Руси. – С. 233–248.

17. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. nakładem właściciela pod kier. *Z. L. Radziwińskiego* przy współudziale *P. Skobielskiego* i *B. Gorczaka*. – Lwów, 1887. – Т. 1: 1366–1506.

18. Archiwum xx. Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez *B. Gorczaka*. – Lwów, 1890. – Т. 3: 1432–1534.

19. Lietuvos Metrika. – Vilnius, 1998. – Kn. Nr. 3 (1440–1498): Užrašymų knyga 3 / Parengė *L. Anuzyte* ir *A. Baliulis*.

20. Vitoldiana: Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430 / Zebrał i wyd. *J. Ochmański*. – Warszawa; Poznań, 1986.

21. *Кучкин В. А.* К изучению процесса централизации в Восточной Европе (Ржева и ее волости в XIV–XV вв.) // История СССР. – 1984. – № 6. – С. 149–161.

22. *Насонов А. Н.* «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства: Историко-географическое исследование. Монголы и Русь: История татарской политики на Руси. – 2-е изд., стереотип. – СПб., 2006.

23. *Пиотух Н. В.* Ржева Пустая // Вопросы истории. – 1992, № 11–12. – С. 175–178.

24. *Седов В. В.* Новгородская архитектура на Шелони. – М., 2001.

25. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2-х т. – К., 1977. – Т. 1: А–М.

26. *Собчук В. Д.* Янушпольська волость у XVI–на початку XVII ст. // Велика Волинь: минуле й сучасне (Матеріали міжнар. наукової конф., жовтень 1994 р.). – Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. – С. 111–114.

27. *Собчук В. Д.* Крем'янецька волость у XVI столітті: територія і поселення // Записки НТШ. – Львів, 1996. – Т. 231: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 380–399.

28. *Собчук В. Д.* Архів Сапег як джерело для вивчення генеалогії та землеволодіння феодальної еліти Південної Волині XVI ст. // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних: Матеріали Міжнар. науково-практ. конф., 20–21 вересня 1996 р. – Львів, 1999. – С. 442–445.

29. *Собчук В. Д.* З історії титулованої української аристократії пізнього Середньовіччя (Становлення роду князів Збараських та його володінь на Волині) // Молода нація. – К., 2000. – № 1. – С. 228–245.

30. *Собчук В. Д.* З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами у Південній Волині XV – першій половині XVII століть // Записки НТШ. – Львів, 2000. – Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 333–360.

31. *Собчук В. Д.* Волинський шляхетський рід вірменського походження // Волинський музей : історія і сучасність : Наук. збірник. – Луцьк, 2004. – Вип. 3: Матеріали III Всеукр. науково-практ. конф., присвяченої 75-річчю Волинського краєзнавчого музею та 55-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Луцьк – Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. – С. 379–382.

32. *Стасюк І.А.* Теофіпольщина: Сторінки історії сіл району. – Львів, 1993.

33. *Стасюк І. А.* Історія Теофіполя (Нарис). – Хмельницький, 2001.

34. *Стасюк І. А.* Історичний нарис // Історія Теофіпольщини : Історичний нарис та збірник документів Центрального державного історичного архіву України м. Київ. – Хмельницький, 2003. – Т. 1 : Давні акти.

35. *Янин В. Л., Бассальго Л. А.* Пусторжевская земля в XV веке: территория и границы // Отечественная история. – 1993, № 5. – С. 108–123.

36. *Янин В. Л.* Новгород и Литва: пограничные ситуации XIII – XV веков. – М., 1998.

37. *Białkowski L.* Podole w XVI w. Rysy społeczne i gospodarcze. – Warszawa, 1920.

38. *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. – Kraków, 1915.

39. *Łowmiański H.* Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unji jagiellonskiej. – Wilno, 1934.

40. Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku: Spisy / Pod red. *A. Gąsiorowskiego.* – Kórnik, 1998. – Т. 3, zes. 3: Urzędnicy podolscy XI–XVIII wieku: Spisy / Opr. *E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka.*

41. *Wdowiszewski Z.* Giedygołd Jerzy... // Polski Słownik Biograficzny. – Т. VII. – Kraków, 1948–1958. – S. 435.

Володимир Собчук (Кременець, Україна) Проблема достовірності текстів двох привілеїв великого князя литовського Вітовта 20-х рр. XV ст. (у контексті спорів за межі мастків у верхів'ях Случі й Полтви)

Аналізуються тексти привілеїв Вітовта слугі Павлові, запідозрених ученими у фальсифікації. Автор приходиться до висновку, що один із них

Володимир СОБЧУК. Проблема достовірності текстів...

достовірний, а інший підроблений у XVII ст. Виправлено дату й місце видання справжнього акту. Встановлено, що його реципієнтом був Павло Єловицький, представник волинського боярського роду під назвою Боженець. Розкрито обставини появи підтверджень привілею наступними монархами та виготовлення фальсифікату. З'ясовано долю маєтків, указаних у привілеї та підробці, до середини XVII ст.

Ключові слова: Волинська земля, Єловицькі, Човганські, шляхта, поземельні відносини, привілеї Вітовта, фальсифікат

Владимир Собчук (Кременец, Украина) Проблема достоверности текстов двух привилеев великого князя литовского Витовта 20-х гг. XV в. (в контексте споров за границы имений в верховьях Случи и Полтвы)

Анализируются тексты привилеев Витовта некоему слуге Павлу, которые вызвали у специалистов сомнения в их достоверности. Автор приходит к выводу, что один из них достоверный, а другой подделанный в XVII в. Исправлено дату и место издания настоящего акта. Установлено, что его реципиентом был Павел Еловицкий, представитель волинского боярского рода Боженец. Раскрыты обстоятельства появления подтверждений привилея последующими монархами и изготовления фальсификата. Выяснены судьбы имений, указанных в привилее и подделке, до середины XVII в.

Ключевые слова: Волинская земля, Еловицкие, Човганские, шляхта, поземельные отношения, привилеи Витовта, фальсификат

Volodymyr Sobchuk (Kremenets, Ukraine) The Problem of Authenticity of the Texts of two Pryvileys of the Grand Duke Lithuanian Vitautas of the 1420s (in the Context of Arguments as for Borders of the Possessions Upper Reaches of Sluch and Poltva)

The author explores the texts of two Vitautas's pryvileys given to a certain servant Pavlo which were suspected by some researchers to be forged, and comes to the conclusion that one of them is authentic, but another one was falsified in the seventeenth century. The author corrects the date and the place of issue of the authentic document. It is ascertained that its recipient was Pavlo Yelovyts'ky, the representative of the Volhynia boyar family of Bozhenets. The author reveals circumstances of appearance of verifications, made by the posterior monarchs, and the falsification, also he clarifies what happened with the possessions indicated in the pryviley and in the forgery up to the middle of the seventeenth century.

Key words: Volhynia land, Yelovyts'ky, Khovhans'ky, nobility, land relations, Vitautas pryvileys, falsifications